

УДК 378.174

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-97-4-184-193>

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ АДАПТАЦІЄЮ ВЧИТЕЛІВ

І. І. Проценко

ORCID 0000-0003-1792-7200

У статті обґрунтована проблема шляхів процесу управління професійною адаптацією молодих учителів закладів середньої освіти. З'ясовано, що представлене дослідження є актуальним для сучасного молодого покоління, яке починає свою діяльність. Особливу увагу приділено соціально-психологічним чинникам, що пов'язані із врахуванням індивідуально-психологічних особливостей людей та закономірностей спілкування у соціальних групах. З'ясовано, що післядипломна освіта є результатом складних соціально-психологічних процесів та перетворень, які відбуваються у професійній діяльності фахівця як носія даної професії. Розроблено програму підготовки керівників шкіл до управління професійною адаптацією вчителів. Програма включає реалізацію таких умов: а) визначення змісту психологічної підготовки керівників шкіл до управління професійною адаптацією; б) організацію активної взаємодії керівників-слухачів у процесі розв'язання модельованих управлінських ситуацій.

Перша умова була реалізована у результаті розробки автором спецкурсу «Психологічні основи управління професійною адаптацією вчителів». Ця програма включала п'ять розділів, що спрямовані на психологічну підготовку молодого фахівця до педагогічної роботи з учнями закладів професійної світи. Реалізація другої умови досягається шляхом впровадження в процесі навчання керівників системи проблемно-пошукових методів і активних форм навчання (проблемні лекції, психологічні практикуми, «мозкові штурми», групові дискусії, аналіз управлінських ситуацій, рольові ігри, індивідуальні творчі завдання тощо). У процесі дослідження виявлено, що необхідно здійснювати підготовку практичних психологів закладів середньої освіти щодо надання психологічної допомоги керівникам та вчителям з проблеми управління професійною адаптацією.

Ключові слова: адаптація, андрагогіка, молоді фахівці, заклади загальної середньої освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Згідно Національної доктрини розвитку освіти із основних завдань сучасного закладу освіти є необхідність знайти оптимальні шляхи процесу управління професійною адаптацією молодих учителів. Але це завдання передбачає врахування різноманітних чинників. Зокрема, врахування індивідуальних особливостей кожного вчителя, комунікативні вміння, вміння адаптуватися у суспільстві тощо. У зв'язку з цим виникають суперечності між необхідністю об'єктивної роботи керівника та недостатньою розробленістю методів та форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Відповідно до визначених пріоритетів та в рамках нашого дослідження проблема «розвитку особистості упродовж життя» зумовлює необхідність пошуку кардинальних змін щодо організації національної системи освіти в цілому, так і для післядипломної освіти зокрема. Післядипломна педагогічна освіта розглядається як один із пріоритетних освітніх напрямів у державі, тому що вона безпосередньо пов'язана з перспективами розвитку та соціальної стабільності суспільства, становленням та розвитком нових наукових напрямів: управління інноваціями в системі післядипломної освіти (Л. Даниленко); основи дистанційного навчання в післядипломній освіті (В. Олійник); психолого-педагогічні засади професійного розвитку педагогів (В. Семиченко) і т.п.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До провідних завдань розвитку післядипломної освіти, згідно Закону України «Про післядипломну освіту», віднесено: удосконалення нормативно-правового забезпечення системи післядипломної педагогічної освіти; розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників та керівників навчальних закладів; реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти; забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку. (Рамка безперервного професійного розвитку вчителів, 2018).

Мета статті – визначити ефективні шляхи управління професійною адаптацією вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Національна доктрина розвитку освіти України визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти. До пріоритетів національної стратегії розвитку освіти в Україні відносять: «забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя» (Войтенко, 2019).

У Концептуальних засадах розвитку післядипломної освіти акцентується увага на тому, що післядипломну освіту «слід розглядати не тільки як систему підвищення кваліфікації та перепідготовки дипломованих спеціалістів, а й як форму системи освіти дорослих» (Волощук, 2016).

За визначенням Н. Ничкало, андрагогіка (від грец. andros – чоловік) – педагогіка дорослих, одне з визначень галузі педагогічної науки, що охоплює теоретичні та практичні проблеми освіти, навчання й виховання дорослих (Волощук, 2016). Слід зазначити, що післядипломна освіта надає широкі можливості для розвитку особистості спеціаліста. До елементів структури післядипломної освіти відносять: підвищення кваліфікації педкадрів, отримання нової педагогічної спеціальності, спорідненої педагогічної спеціальності, кваліфікації відповідно до специфічної функціональної діяльності, додаткову освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

Так, Н. Протасова, досліджуючи специфіку післядипломної освіти, наголошує, що термін «підвищення кваліфікації» вказує на професійне спрямування навчальної діяльності, звужує її професійні потреби і передбачає зростання фахівця в межах кваліфікаційних рівнів. Незважаючи на те, що сучасні кваліфікаційні вимоги в багатьох випадках враховують загальноосвітній, загальнокультурний рівень фахівця, вони все ж таки зорієнтовані на його професійну діяльність (Войтенко, 2019).

На наш погляд, післядипломна освіта є результатом складних соціально-психологічних процесів та перетворень, які відбуваються у професійній діяльності фахівця як носія даної професії.

Отже, підвищення професійності молодих учителів – складова загальної системи безперервної освіти особистості. Головною метою підвищення кваліфікації є приведення у відповідність фахової та посадово-функціональної компетентності працівників освіти з потребами та вимогами суспільства на конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку українського суспільства та інтегративних процесів у всесвітньому освітянському просторі.

У свою чергу підвищення кваліфікації виконує такі функції: програмно-цільові (компенсаторну, коригуючу, прогностичну або випереджаючу) і процесуально-технологічні (діагностичну, моделюючу, організаційно-регулятивну, інтегративну, адаптивну, оціночно-аналітичну, коригуючу). Велику роль у підвищенні кваліфікації відіграють соціально-психологічні функції (орієнтаційні, мотиваційні, агітаційні, розвитку творчої активності, інноваційності, стимулювання).

До основних дієвих шляхів оптимізації процесу професійної адаптації ми віднесли соціально-психологічне навчання керівників освітніх закладів за спеціальною програмою. Умовою цілеспрямованого розвитку та вдосконалення процесу управління професійною адаптацією вчителів є застосування упродовж визначеного програмою циклу професійної підготовки керівників комплексу спеціальних знань, вмінь, навичок та прийомів з метою розвитку вміння керувати процесом професійної адаптації вчителя.

У процесі аналізу зазначеної проблеми була розроблена програма семінару підготовки керівників закладів освіти до управління професійною адаптацією вчителів. Програма включає втілення у практику таких умов: а) з'ясування основних складових психологічної підготовки до управління професійною адаптацією; б) опанування активною взаємодією керівників-слухачів у процесі розв'язання модельованих управлінських ситуацій.

Перша умова була реалізована у результаті розробки автором програми спецсемінару «Психологічні основи управління професійною адаптацією вчителів», який включає такі навчально-сміслові блоки:

- 1) теоретичні основи професійної адаптації вчителів;
- 2) основні види професійної адаптації вчителів;
- 3) чинники, що впливають на процес професійної адаптації вчителів;
- 4) структурно-логічна модель управління професійною адаптацією вчителів;
- 5) психологічне забезпечення процесу управління професійною адаптацією вчителів (Волощук, 2016).

Організаційні засади підготовки керівників освітніх організацій дозволяють включати курс психологічної підготовки до плану стандартних програм підвищення кваліфікації.

Навчальний курс отримав назву «Психолого-педагогічні основи управління професійною адаптацією вчителів» (див. табл.1).

Мета програми – підвищення управлінських компетентностей керівників, розвиток здібностей у застосуванні психологічних засобів, методів та прийомів управління професійною адаптацією вчителів у системі освіти.

Завдання курсу: глибоке оволодіння слухачами знаннями, які відображають змістові характеристики проблеми управління професійною адаптацією; усвідомлення ролі та значимості психологічних компонентів професійної адаптації; формування у них умінь та навичок щодо ефективного управління професійною адаптацією вчителів та вирішення психолого-управлінських проблем. Він може бути використаний для підготовки керівників у інститутах удосконалення працівників освіти, або на постійно діючих семінарах безпосередньо районних міських відділах освіти тощо. Спецкурс може також використовуватись: при викладанні студентам вузів, які навчаються за фахом «Менеджер освіти»; при підготовці фахівців для здійснення індивідуальної та групової роботи з керівниками та вчителями.

Програма навчального курсу складається із п'яти розділів, які складають основний зміст підготовки керівників освітніх закладів з проблеми управління професійною адаптацією вчителів.

Таблиця 1

Психолого-педагогічні основи управління професійною адаптацією вчителів

Розділ 1. Теоретичні основи професійної адаптації вчителів	
<i>Тема 1.1. Процес професійної адаптації вчителів</i>	2 год.
Розділ 2. Основні види професійної адаптації	
<i>Тема 1.2. Особливості професійної адаптації вчителів освітніх закладів</i>	2 год.
Розділ 3. Чинники, що впливають на процес професійної адаптації вчителів	
<i>Тема 3.1. Чинники професійної адаптації вчителів</i>	2 год.
<i>Тема 3.2. Індивідуально-психологічні чинники</i>	2 год.
<i>Тема 3.3. Особистісні чинники, що впливають на процес професійної адаптації вчителів</i>	2 год.
<i>Тема 3.4. Особливості прояву особистісної агресивності як прояву дезадаптації</i>	2 год.
<i>Тема 3.5. Поняття про особистісний адаптаційний потенціал вчителів</i>	2 год.
<i>Тема 3.6. Поняття про особистісний адаптаційний потенціал вчителів</i>	2 год.
<i>Тема 3.7. Психологічні чинники, що впливають на ефективне управління професійною адаптацією вчителів</i>	2 год.
Розділ 4. Структурно-логічна модель управління професійною адаптацією вчителів	
<i>Тема 4.1. Професійна адаптація працівників як важлива складова управління освітніми організаціями</i>	2 год.
<i>Тема 4.2. Управління професійною адаптацією</i>	2 год.
Розділ 5. Соціально-психологічне забезпечення процесу управління професійною адаптацією вчителів	
<i>Тема 5.1. Соціально-психологічні умови та заходи ефективного управління професійною адаптацією вчителів</i>	2 год.

Практичні заняття передбачається проводити у формі семінарів-практикумів з використанням інтерактивних технік і технологій; постановка спеціальних проблемних завдань; робота у малих групах; спеціальної підготовки працівників освітніх закладів до ефективної взаємодії з керівником та один з одним у процесі виконання тих чи інших завдань; круглий стіл з психологічних проблем управління професійною адаптацією; аналіз конкретних управлінських ситуацій, мозкові штурми, навчально-рольові та ділові ігри тощо.

Спецкурс спрямований на опанування керівниками одного із основних концептуальних підходів до управління і визначення специфіки управління професійною адаптацією у закладах середньої освіти та описує теоретичні та прикладні проблеми спілкування, запобігання та розв'язання конфліктів, а також аналіз ролі самосвідомості керівника в оптимізації управління, розглядаються особливості професійної дезадаптації, стан психічного здоров'я особистості.

Отже, аналіз конкретних управлінських ситуацій дає можливість творчо застосовувати набуті у процесі управлінської діяльності знання. Він використовується на різних рівнях: а) індивідуальному (при виконанні завдань з наступним їх обговоренням у навчальній групі); б) у діалоговій взаємодії (коли двоє слухачів спільно аналізували ситуацію і пропонували варіант її вирішення іншим); в) груповому (групи у складі чотирьох-п'яти осіб вирішували ситуації і взаєморецензували одна одну). Обговорювані управлінські ситуації були заздалегідь підготовлені викладачем або запропоновані слухачами, виходячи з їх інтересів та досвіду ділового спілкування (Гуменюк, 2018).

Щодо другої умови, то її реалізація досягалася шляхом впровадження в процесі навчання керівників системи активних форм і методів навчання (проблемні лекції, психологічні практикуми, «мозкові штурми», групові дискусії, аналіз управлінських ситуацій, рольові ігри, діалогова взаємодія, індивідуальні творчі завдання та ін.).

Робота з директорами закладів освіти спрямовувалась на: актуалізацію й усвідомлення учасниками занять проблеми управління адаптацією вчителів як важливого напрямку управління сучасною школою; виникнення інтересу до цілеспрямованого управління професійною адаптацією вчителів; аналіз та переосмислення керівниками власного управлінського досвіду з цього напрямку управління, виявлення власних можливостей та обмежень в управлінні; орієнтацію учасників на засвоєння досягнень науки й практики в галузі психології управління освітніми організаціями; розвиток гуманістичних управлінських цінностей та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливим напрямком вирішення досліджуваної проблеми є підготовка самих вчителів до вирішення проблем професійної адаптації, як у процесі навчання у педагогічних університетах, так і під час роботи безпосередньо в освітніх закладах. Для вирішення цієї проблеми доцільним, на наш погляд, є впровадження спеціальних навчальних курсів та семінарів-тренінгів, які б надавали можливість керівникам та вчителям усвідомити значущість цієї проблеми, ознайомитись із особливостями різних видів професійної дезадаптації, з'ясувати та врахувати психологічні проблеми, з якими можуть зустрітись вчителі при первинній та вторинній професійній адаптації тощо.

Крім того, необхідно здійснювати підготовку практичних психологів закладів середньої освіти щодо надання психологічної допомоги керівникам та вчителям з проблеми управління професійною адаптацією. У процесі такої підготовки практичні психологи повинні оволодіти технологіями здійснення психологічного супроводу вчителів на різних етапах їх професійної адаптації, розробки та реалізації корекційних програм з різними категоріями вчителів, моделями здійснення психолого-управлінського консультування щодо різних аспектів професійної адаптації особистості тощо.

Література

1. Войтенко О. Проблеми психологічної адаптації особистості в умовах розвитку інформаційних технологій. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного круглого столу з міжнародною участю (24 квітня 2019 року); за заг. ред. О. Г. Льовкіної, Р. А. Калениченка. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2019. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4062/1/2885_IR.pdf (дата звернення: 30.08.2020).
2. Волощук І. Використання інноваційних форм методичної роботи з молодими вчителями для забезпечення їх педагогічного зростання. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2016. № 3 (49). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268532436.pdf> (дата звернення: 29.08.2020).
3. Гуменюк І. Рамка безперервного професійного вдосконалення вчителів іноземних мов як дієвий інструментарій управління розвитком їхньої фахової компетентності // *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика»*. Серія «Педагогіка». 2018. Вип. 5 (9). URL: https://www.zippo.net.ua/data/files/2019/statja_Gumenjuk_I_B_1.pdf (дата звернення: 01.09.2020).

4. Рамка безперервного професійного розвитку вчителів. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ramka_bezperernogo_profesiyn_ogo_rozvytku_vchyteliv.pdf (дата звернення: 29.08.2020.).

References

1. Voytenko, O. (2019). Problemy psykholohichnoii adaptatsii osobystosti v umovakh rozvytku informatsiynykh tekhnolohiy [Problems of psychological adaptation of personality in the development of information technology]. *Aktualni problemy psykholohichnoii ta sotsialnoii adaptatsii v umovakh kryzovoho suspilstva: materialy IV Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu z mizhnarodnoyu uchastyu* (24 kvitnya 2019 roku); za zah. red. O. H. Lovkinoyi, R. A. Kalenyhenka. Irpink Universytet derzhavnoii fiskalnoii sluzhby Ukrainy. Retrieved from http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4062/1/2885_IR.pdf (date of appeal: 30.08.2020..) (ukr).
2. Voloshchuk, I. (2016). Vykorystannya innovatsiynykh form metodychnoi roboty z molodymy vchytelyamy dlya zabezpechennya yikh pedahohichnoho zrostannya [The use of innovative forms of methodical work with young teachers to ensure their pedagogical growth]. *Pedahohika vyshchoii ta serednoii shkoly*, 3(49). Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/268532436.pdf> (date of appeal: 29.08.2020) (ukr).
3. Humeniuk, I. (2018). Ramka bezperernogo profesiynoho vdoskonalennya vchyteliv inozemnykh mov yak diyevyi instrumentariy upravlinnya rozvytkom yikhnoyi fakhovoi kompetentnosti [Framework for continuous professional development of teachers]. *Elektronne naukovе fakhove vydannya "Adaptyvne upravlinnya: teoriya i praktyka"*. Seriya "Pedahohika", 5 (9). Retrieved from https://www.zippo.net.ua/data/files/2019/statja_Gumenjuk_I_B_1.pdf (date of appeal: 01.09.2020) (ukr).
4. Ramka bezperernogo profesiynoho rozvytku vchyteliv [*Framework for continuous professional development of teachers*]. Retrieved from https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ramka_bezperernogo_profesiyn_ogo_rozvytku_vchyteliv.pdf (date of appeal: 29.08.2020) (ukr).

ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИЕЙ УЧИТЕЛЕЙ

И. И. Проценко

В статье обоснована проблема путей процесса управления профессиональной адаптацией молодых учителей заведений среднего образования. Аргументировано, что представленное исследование является актуальным для современного ему молодого поколения, начинающего свою педагогическую деятельность. Особое внимание уделено социально-психологическим факторам, связанным с учетом индивидуально-психологических особенностей людей и закономерностей общения в социальных группах. Определено, что последипломное

образование является результатом сложных социально-психологических процессов и преобразований, которые происходят в профессиональной деятельности специалиста как носителя данной профессии. Разработана программа подготовки руководителей школ к управлению профессиональной адаптацией учителей. Программа включает реализацию следующих условий: а) определение содержания психологической подготовки руководителей школ к управлению профессиональной адаптацией; б) организацию активного взаимодействия руководителей-слушателей в процессе решения моделируемых управленческих ситуаций.

Первое условие было реализовано в результате разработки автором спецкурса «Психологические основы управления профессиональной адаптацией учителей». Эта программа включала пять разделов, которые направлены на психологическую подготовку молодого специалиста к педагогической работе с учащимися учреждений профессиональной направленности. Реализация второго условия достигается путем внедрения в процессе обучения руководителей системы проблемно-поисковых методов и активных форм обучения (проблемные лекции, психологические практикумы, «мозговые штурмы», групповые дискуссии, анализ управленческих ситуаций, ролевые игры, индивидуальные творческие задания и т.д.). В процессе исследования выявлено, что необходимо осуществлять подготовку практических психологов учреждений среднего образования для оказания психологической помощи руководителям и учителям по проблеме управления профессиональной адаптацией.

Ключевые слова: адаптация, андрагогика, молодые специалисты, учреждения общего среднего образования.

WAYS OF OPTIMIZATION OF MANAGING THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF TEACHERS

I. I. Protsenko

The article substantiates the problem of ways of managing the professional adaptation of young teachers of secondary schools. It was found that the presented research is relevant for the current young generation, who begin their activities in teaching the next generation. Particular attention is paid to socio-psychological factors related to taking into account the individual psychological characteristics of people and patterns of communication in social groups. It was found that postgraduate education is the result of complex socio-psychological processes and transformations that occur in the professional activity of a specialist as a bearer of this profession. The program of preparation of heads of schools for management of professional adaptation of teachers is developed. The program includes the implementation of the following conditions: a) determining the content of psychological training of school principals to manage professional adaptation; b) organization of active interaction of leaders-students in the process of solving simulated management situations.

The first condition was realized as a result of development by the author of a special course "Psychological bases of management of professional adaptation of

teachers". This program included five sections aimed at the psychological preparation of young professionals for pedagogical work with students of professional institutions. The implementation of the second condition is achieved by introducing in the process of training managers of problem-solving methods and active forms of learning (problem lectures, psychological workshops, "brainstorming", group discussions, analysis of management situations, role-playing games, individual creative tasks, etc.). In the course of the research it was revealed that it is necessary to train practical psychologists of secondary education institutions to provide psychological assistance to managers and teachers on the problem of professional adaptation management.

Key words: *Adaptation, andragogy, young specialists, general secondary education institutions.*

Проценко Ірина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна). E-mail: procenkoira83@ukr.net

Проценко Ирина Ивановна – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры педагогики Сумского государственного педагогического университета имени А. С. Макаренко (г. Сумы, Украина). E-mail: procenkoira83@ukr.net

Protsenko Iryna Ivanivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (Sumy, Ukraine). E-mail: procenkoira83@ukr.net